



חיפוים של רחבה ורחוב מרוצפים מיימי הבית השני סמן לברית השילוח

רוני רייך

מכון זינמן לארכיאולוגיה, אוניברסיטת חיפה

אליהו שוקרמן

רשות העתיקות



מושחת את האותיות ח'י"ת וצד"י ושלושה קווים מאונכים), סיתות שנעשתה באזמל משוען דק השילוח, חלקה המזרחי נחשה בשנה הקודמת. החפירות המשיכו לחשוף חלקים ניכרים מן הרחבה המורוצפת לוחות אבן, שהשתרעה לאורך השולטים הצפוניים של הבריכה (רייך ושוקרון תשס"ה) החפירה נערכה בשטח ציבורי, לאורך פס צר ומאורך שחצה את עמק הטירופיאון לרוחבו, מצוקי הסלע בדורמה של גבעת עיר דוד ועד לככיש האספלט היורד לאורך העמק. מפני השטח ומטה, עד לריצוף האבן (בעומק של 8-10 מ') לא נtagלו כל שרידי יישוב. עובדה זו מאפשרת חפירה מהירה בתוך שפכי העפר והסביר שהצטברו בעמק באלפיים השנים האחרונות מאז החורבן הרומי של שנת 70 לספה"נ. תופעה זו של הצטברות סחף ושפכי עפר בעמק הובחנה כבר בעת חטיבת השילוח שבדרום העמק (רייך ושוקרון תשס"ה), ועוד קודם לכן בחפירות ביחסון גבעתי שבצפון העמק (שוקרון ורייך 2005).

על הקצה המערבי של הרחבה המורוצפת נמצא מפולות אבניים, חרסים, שברי כלי אבן ומטבעות מימי המרד הגדול ברומיים. נמצא זה התדרדר מבתי המגורים שניצבו על-גבי המדרון המזרחי של הר ציון, שאחדים מהם נחשפו לאחרונה בידי צ' גרינהו (תשס"ו). מפולת דומה נמצאה לפני השנה בקצתה המזרחי של הרחבה המורוצפת, היישר מתחת למצוק הסלע הדרום-מזרחי של גבעת עיר דוד. דומה שתתי מפולות אלה התדרדרו אל הרחבה המורוצפת זמן-מה לאחר חורבנה של ירושלים בשנת 70 לספה"נ, ואיש לא טרח לפנות אותן, עד שנטכסו גם הן בשכבות סחף.

חפירתנו בחלק המרכזי של הרחבה המרוצפת העלתה תמונה שונה. כאן, היישר על גביה הריצוף, ומבליהם פגוע בו, נחשפו קירות אבן בניוים בקפידה. הקיר המרכזי נמצא במרכז השטח בציר מזרח-מערב, וממנו הוליכו קטיעי קירות לכיוון צפון. קירות אלה נבנו מאבני גזית עם סיתות שלולים בשימוש חוזר, וכן שולבו בהם שימוש חוזר חוליות וכותרות עמודים. כותרות האבן הן בסגנון הדורי, שכדגם מתן כבר נמצא בעבר בזיקה לרחוב המרוצף של אורך הכותל המערבי של הר הבית (בהתשנ"ג: 47).

חוליות העמודים נשאות אף הן סמלניים אדריכליים המייחדים אותן בבירורו לימי הבית השני. בין אלו ניתן למנות רבועות קטנות שנשענו להקל על הנפת האבניים למקוםם בעמוד, תוך סתתמים בכתב עברי (חוליה אחת



תמונה מס' 2. חולית עמוד עם תווי סתתים באותיות עבריות.



תמונה מס' 3. חולית עמוד עם בליטה רבועה קטנה וכותרת דוריית (הפוכה).



תמונה מס' 1. קטע מן הרחבה המרוצפת מצפון לפינה הצפונית-מזרחת של בריכת השילוח. מבט לדרום. שמו לב למדרגה הקטנה, הוא הסטילובט, בחלק האחורי של התמונה.

ארבע חוליות עמודים הידועות לכל (רייך, אבני ווינטער תשנ"ח: 58). חוליות אלה כבר בלוויות למדי אך גודלן זהה לה של החוליות שנמצאו בחפירה שלנו, ודומה שמדובר באותו סדרת עמודים.

בין צידה הצפוני של בריכת השילוח הבנויה אבן, שנחשפה בחפירתנו, לבין הרחבה המרוטפת אבן שמצוון לה ניתן להבחין בסטיילובאט אבן רוחב, הבולט כ- 10 ס"מ מעלה לרוחבה המרוטפת. סטיילובאט זה שהשתרע ודי לרוחבו של הטירופיאון, נשא את טור העמודים שחוליותיו וכותרותיו פזורות בשטח. הסטיילובאט מגע במורכחו עד למצוק הסלע הניצב היורד מגבעת עיר דוד. כאן, בהמשך ישיר לסטיילובאט וכו- 3.5 מטרים מעלי, ניתן להבחין במגרעת מלכנית החצובה בסלע. מגרעת זו קלטה בודאי את הארכיטראב המזרחי ביותר, שגיאר בין ראש העמוד המזרחי ביוטר ובין מצוק הסלע. נתון זה מעיד על גובה עמודי החוליות, המתאים לקוטרים (כ 50 ס"מ בממוצע). לאחר שהסטיילובאט רוחב למדי (כ 2.5 מ'), יתכן שמדובר בסטיו צר ומאורך, מקורה



תמונה מס' 5. קיר בזונטי בניו על-גבי הרחבה המרוטפת. מבט למערב.

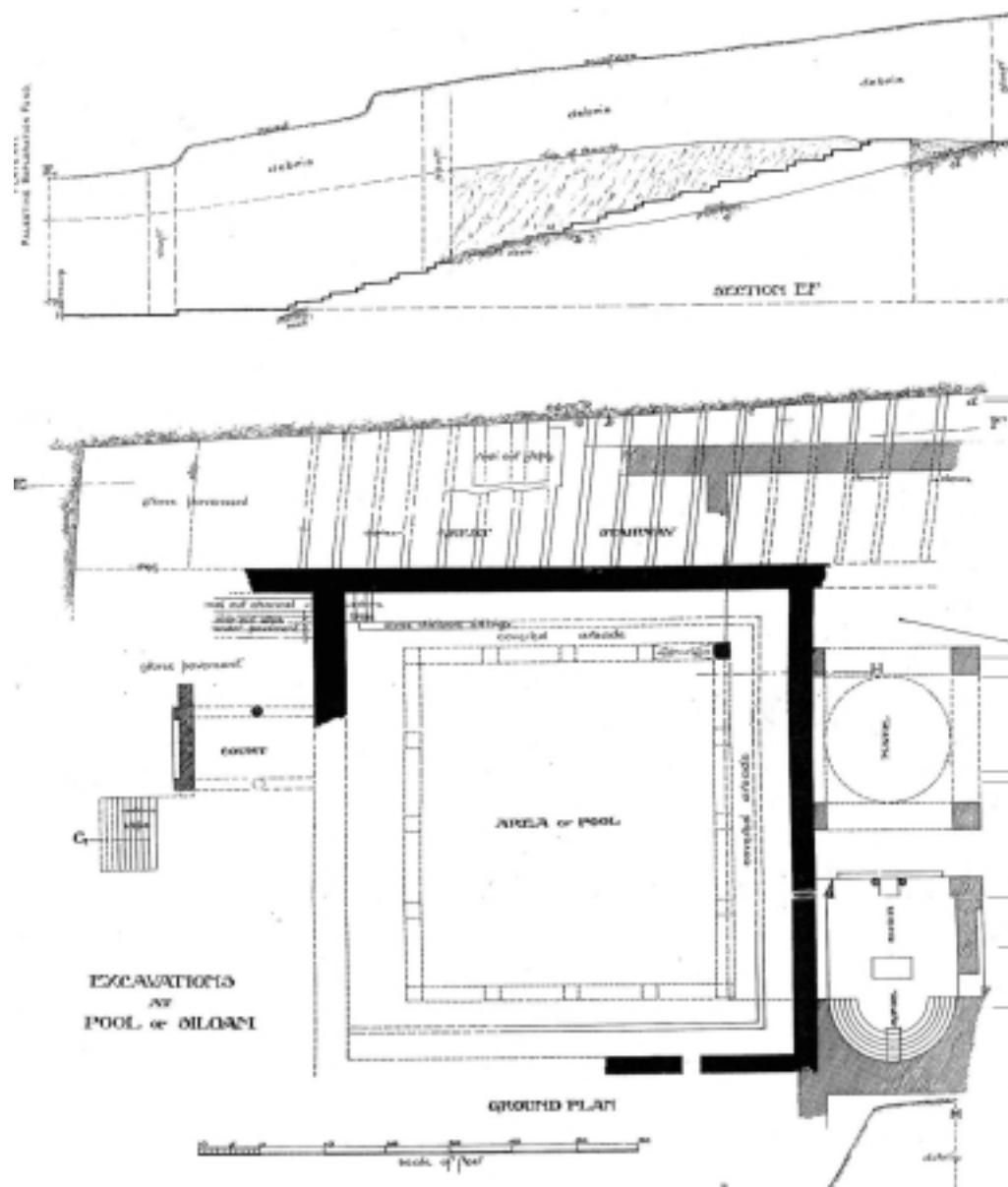
בג', שסיפק מסטור משמש ונעם למצופפים בעברה הצפוני של הבריכה.

בזיקה לקירות אלה שבhem נמצאו חוליות העמודים משולבות בשימוש חזור, נמצאה קירמייקה מן התקופה הביזנטית. קירות אלה מתקשרים למכלול המבנים של הכנסייה הביזנטית שנחשפה בשלהי המאה ה- 19 בידי בليس דיקי (1898: 178-210), הלא היא כנסיית השילוח שהוקמה על-ידי הקיסרית אודוקיה באמצע המאה החמישית לספה"ג, לציוו נס ריפוי העיור מלידה בידי ישו הנוצרי (יוחנן ט 7). דומה שהקיר המרכזי שנחנף כשהוא חוצה את הרחבה בנקודה זו יש לציין כי בתקופה הביזנטית. שימושם לבולאות העמודים. מבט לצפון.

הוא המגביל את המכשול הביזנטי מדרומ. בעוד שבנאי התקופה הביזנטית הכירו את הרחבה המרוטפת אבן, ואת רחוב המדרגות (להלן), והשתיתו את מבניםיהם ישירות עליהם, דומה שלא בנקודה זו יש לציין כי בתוך בריכת השילוח הביזנטית, המצויה סמוך לחפירה צפונה, עומדות



תמונה מס' 4. בריכת השילוח הביזנטית. שימושם לבולאות העמודים. מבט לצפון.

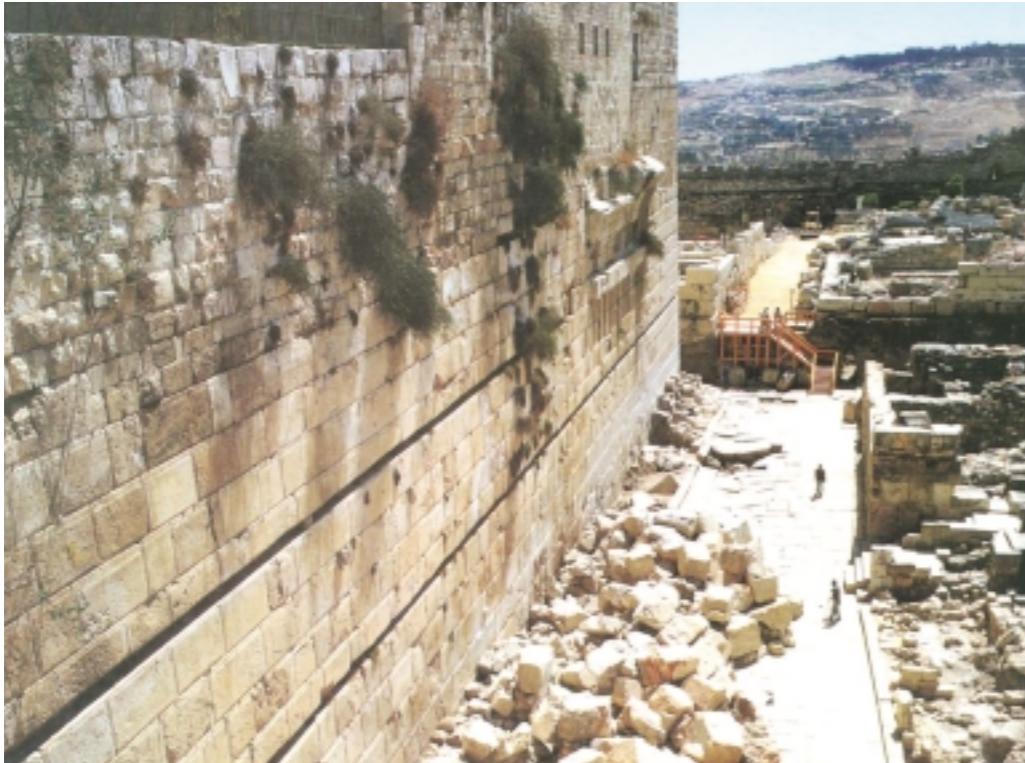


גמונה מס' 8. רחוב מדורג (תוכנית וחתך, מתוך בليس ודיקי 1898, לוח XVI).

הדורמי הזה, שנחחש כעת מחדש, נחשך כבר בעבר בידיו פ' ג' בליס וא' דיקי (1898: 132-177), לוחות XVI, V, שעבדו תוך חפירה בפירים ומנזרות צרות, כנהוג בחפירות של שלחי המאה ה-19.

הכירה בקצת המערבי ביוטר של הרחבה המורוצפת הגיעו עד אל הקצה הדרומי של הרחוב המזרוג והמרוצף לוחות אבן, שירד לאורך עמק הטירופיאון. חלקה המערבי של הרחבה המורוצפת נחשף כאן בשלמותו ומעיד על עבודות סיתות והנחתה ברמה גבוהה ביותר. הכירה קצרה שלנו מכאן צפונה גילתה את שלוש מדרגות האבן הדורומיות ביוטר של רחוב מדרגות המרוצף. הקטע





תמונה מס' 11. רחוב מרוץ לאורך הקotel המערבי של הר הבית. מבט לדרום-מערב.

העיר (רחובות הקרדו) כמתואר במפת מידבא.

באשר לקרדו המזרחי, שהיה ככל הנראה הקרדו מכיסום של העיר (בר תשס"ב), נשאלת השאלה כיצד נמשך התוואי של רחוב זה דרומה עד לבריכת השילוח הביזנטית. הנקודה הדרומית ביותר העולה אל שער חולדה בדרכו הר הבית, או מקברי המלכים (כהן תש"ז: צירום, 2, 3). קטע נוסף של רחוב זה, נחשף בשנות הששים על ידי קי' מי' קניון, למרחק של כ- 150 מ' צפונה במעלה העמק (1974: 248-247, תצלומים 97, 100, בשטח חפיות N).

גם כאן נמצא הרחוב מכוסה במפולות שהכילה מטבעות מימי מרד היהודים ברומיים. קטע ארוך מהלכו הצפוני של הרחוב, במקביל לכותל המערבי של הר הבית, נחשף בשנות התשעים בידי ריך וביליג (תשנ"ט: 34, 39, תצלום השער). יש אפוא בידינו שוב קטעים מן הרחוב הראשי של ירושלים של שליחי ימי הבית השני. רחוב מדורג זה אפשר להמנוי עולי הרגל לעלות מאזור בריכת השילוח שבدرום העיר אל הר הבית והמקדש.

סוגיה אחרת שצאה וועלה בהקשר זה היא גורלו של ציר התנועה שקישר את אזור בריכת השילוח הביזנטית עם חלקה הצפוני והמרכזי של העיר. במאה הששית לספה"נ נבנו כדיודע חלקייהם הדרומיים של רחובות העמודים המרכזיים של



תמונה מס' 9. קצה מערבי של רחבה מרוצפת וקצת דרומי של רחוב מדורג. נראות 3 המדרגות הדרומיות ביותר. מבט לצפון-מערב.

המדרונות מונחות במקצת של מדרגה צרת שלח ומדרגה רחבה שלח, כמקובל בגרמי מדרגות מונומנטליים של התקופה הירודיאנית, כפי שידוע מגרם המדרגות הגדול העולה אל שער חולדה בדרכו הר הבית, או מקברי המלכים (כהן תש"ז: צירום, 2, 3). קטע נוסף של רחוב זה, נחשף בשנות הששים על ידי קי' מי' קניון, למרחק של כ- 150 מ' צפונה במעלה העמק (1974: 248-247, תצלומים 97, 100, בשטח חפיות N).



תמונה מס' 10. קטע רחוב מרוץ (מתוך: קניון 1974, איוו 100).

רייך ושוקרון תשס"ה
ר' ריך וא' שוקרון, 'חשיפת ברכבת השילוח מיימי הבית השני בירושלים' בתוך: א' ברוך
וא' פאוסט (עורכים), חידושים בחקר ירושלים, הקובץ העשורי, רמת-גן, עמ' 137-140

שוקרון ורייך 2005
אי' שוקרון ור' ריך, 'ירושלים, עיר דוד, חניון גבעתי', חדשות ארכיאולוגיות, חפירות וסקרים
בישראל 31.10.2005, 117 (2005), www.antiquities.org.il, עמ' 38-48

ביבליוגרפיה
בהת תשנ"ג
ד' בטה, 'מנזרות הכותל המערבי', קדמוניות, 101-102, עמ' 38-48

בליס ודיקי 1898
F.J. Bliss and A.C. Dickie, Excavations at Jerusalem 1894-1897, London

ברוך ורייך תשס"ז
י' ברוך ור' ריך, 'על אודות הקדרו המזרחי בירושלים הרומית-ביזנטית'
בתוך: א' ברוך, ע' ליבנר וא' פאוסט (עורכים), חידושים בחקר ירושלים, הקובץ התשייעי
רמת-גן, עמ' 147-160

בן דב 1982
מי בן דב, חפירות הר הבית, בצל הכתלים ולאור התגלויות, ירושלים

בן דב 1989
מי בן דב, 'פיטש הבורסקאים בימי הביניים ופשפש המוגרבים מימי העות'מאנים' קדמוניות
עמ' 79-80, עמ' 115-119

בר תשס"ב
ד' בר, 'מערך רחובותיה הראשיים של אליה קפיטולינה: קדרו ראשי מול קדרו משנה'
בתוך: א' פאוסט וא' ברוך (עורכים), חידושים בחקר ירושלים, הקובץ השבעי, רמת-גן
עמ' 159-168

גרינהוט תשס"ו
צ' גרינהוט, 'רובע מגוריים מיימי הבית השני במורדות העיר העילונה - ירושלים'
בתוך: א' ברוך, צ' גרינהוט וא' פאוסט (עורכים), חידושים בחקר ירושלים, הקובץ האחד עשר
רמת-גן, עמ' 147-159

כהן תש"ז
מי כהן, קברי המלכים, נפש מלכי בית חדייב, תל-אביב

לימור תשנ"ח
אי' לימור, מסעות ארץ הקודש, עולי רגל נוצרים בשלחי העת העתיקה, ירושלים

צפריר תשנ"ט
י' צפריר, הטופוגרפיה והארCHAIOLOGIA של ירושלים בתקופה הביזנטית
בתוך: י' צפריר ושי' ספראי (עורכים) ספר ירושלים, התקופה הרומית והביזנטית 70-638
ירושלים, עמ' 281-351

קנyon 1974
K.M. Kenyon, Digging Up Jerusalem, London

רייך, אבני ווינטר תשנ"ח
ר' ריך, ג' אבני וט' וינטר, ירושלים, מדריך לנן הארכיאולוגי, ירושלים

רייך וביליג תשנ"ט
ר' ריך וי' ביליג, 'חפירות ליד הר הבית ו"קשת רובינסון" בשנים 1994-1996' קדמוניות
עמ' 117, עמ' 33-40

מקורות התמונות